

A L M E N

V I D E N

S K A B S

T E O R I

F O R P R O F E S S I O N S
U D D A N N E L S E R N E

IAGTTAGELSE
VIDEN TEORI
REFLEKSION

CARSTEN RØNN

alinea

EGMONT

Indhold

Forord	7
Indledning	9

FØRSTE DEL: HVAD ER IAGTTAGELSE? 13

Kapitel 1: Iagttagelse i tre tidlige psykologiske traditioner	17
Iagttagelse i den klassiske eksperimentalpsykologi	18
Den organiserede iagttagelse i gestaltpsykologien	23
Den motiverede iagttagelse i Jerome S. Bruners new look- psykologi	26

Kapitel 2: Iagttagelse i kognitionspsykologien	29
Kognitionspsykologi og kognitivismen	30
Kognitivismen som konstruktion af en ydre virkelighed	36
Kognitivismen som konstruktion af en indre virkelighed	38
<i>Aaron T. Becks kognitive depressionsteori</i>	41
<i>Martin E.P. Seligman om indlært hjælpeløshed</i>	42
Iagttagelse og den nyeste kognitionspsykologi	44
<i>Fire tilgange til kognitionspsykologi</i>	45
<i>Fire traditioner inden for kognitiv udvikling</i>	47
<i>To traditioner i perceptionspsykologi</i>	48
<i>Domæner og moduler</i>	49
<i>Perception, hukommelse og opmærksomhed</i>	52
<i>Procedural og deklarativ viden</i>	53
Iagttagelse som indre og ydre virkelighedskonstruktion	55

Kapitel 3: Iagttagelse i et konstruktivistisk og socialkonstruktivistisk perspektiv	58
Selvet i iagttagelsen	62
Konstruktivismen og postmoderne tænkning	65
<i>Kognitivistisk konstruktivismen eller logisk konstruktivismen</i>	65
<i>Kosmologisk konstruktivismen</i>	66
<i>Radikal konstruktivismen</i>	67
<i>Postmoderne konstruktionisme</i>	69
<i>Senmoderne konstruktionisme</i>	71

Almen videnskabsteori for professionsuddannelserne
Iagttagelse, viden, teori, refleksion
af Carsten Rønn
indgår i serien *Læringsarenaer*
© 2006 Alinea, København
Kopiering fra denne bog er kun tilladt ifølge aftale med Copy-Dan
Forlagsredaktion: Claus Sylvest
Grafisk tilrettelægning og omslagslayout: Svend Erik Andersen
Illustration omslag og friblade: Helle Harbou
Serieredaktør: Mads Hermansen
Tryk: Narayana Press, Gylling

1. udgave 1. oplag 2006
ISBN 978-87-23-01626-3
ISBN 87-23-01626-4

<i>Systemteoretisk konstruktivisme eller operativ konstruktivisme</i>	72
En pragmatisk konstruktivistisk teori om iagttagelse	73

ANDEN DEL: HVAD ER VIDEN? 77

Kapitel 4: Viden og epistemologi	83
Empiristisk epistemologi	85
Rationalistisk epistemologi	88
Transcendentalfilosofisk epistemologi	90
Pragmatisk epistemologi	95
Intuitionistisk epistemologi	97
Materialistisk epistemologi	99
Videnssociologisk epistemologi	103
Konstruktivistisk epistemologi	106
<i>Den konstruktivistiske versionsmodel</i>	107
<i>Den socialt interaktive konstruktivistiske model</i>	108
Kapitel 5: Viden og ontologi	110
Idealistisk ontologi	113
<i>Subjektiv idealisme</i>	113
<i>Objektiv idealisme</i>	115
Materialistisk ontologi	115
Pragmatisk konstruktivistisk ontologi	118
Begrebers ontologiske status	120
Kapitel 6: En pragmatisk konstruktivistisk vidensteori	123
Viden som konstruktion af indre-ydre-relation	125
Viden som konstruktion af kohærente netværk	129
Viden som konstruktion af aspekter og perspektiver	134
Viden som konstruktion af korrespondent mening	139
<i>Monokron og polykron tidsopfattelse</i>	142
<i>Polykroni og flydende bevidsthed</i>	145
Viden som konstruktion af differenser	147
<i>Paradigmatisk udvikling af viden om læring</i>	149
<i>Syntagme og paradigme i undervisningsplanlægning</i>	150
Viden som konstruktion af videnstegn	151

<i>Mening og betydning</i>	152
<i>Tegntrekanten</i>	155
<i>Analyse af faglige begreber</i>	156

TREDJE DEL: HVAD ER VIDENSKABSTEORI? 159

Kapitel 7: Videnskabsteorier med afsæt i natur og naturvidenskab	167
Klassisk positivisme	168
Logisk empirisme	171
Kritisk rationalisme	174
Kapitel 8: Videnskabsteorier med afsæt i individ og humanvidenskaber	177
Hermeneutik	178
Fænomenologi	180
<i>Københavnserfænomenologien</i>	183
Eksistentialisme	187
Sproganalytiske skoler	189
Hermeneutisk fænomenologi	191
Strukturalisme	193
<i>Grundlaget i den strukturelle lingvistik</i>	194
<i>Strukturel identitet i den franske strukturalisme</i>	196
Semiologi og semiotik	198
<i>Semiologi</i>	199
<i>Semiotik</i>	200
Kapitel 9: Videnskabsteorier med afsæt i samfund og samfundsvidenskab	207
Historisk og dialektisk materialisme	207
Frankfurterskolen	209
Paradigmatteori	211
Systematologi	214
Poststrukturalisme og dekonstruktion	217
Postmoderne metateori	219
Senmoderne metateori	223

Kapitel 10: En pragmatisk konstruktivistisk videnskabsteori	228
Aspekter og perspektiver i videnskab	228
Pragmatik og etik i videnskab	231
En metateoretisk model	236

FJERDE DEL: HVAD ER METATEORETISK REFLEKSION? 245

Kapitel 11: Metateori i den postmoderne verden	248
Fra videnstilegnelse til vidensudvikling	248
Viden og refleksivitet	250
<i>Viden og metateoretisk refleksion</i>	251
<i>Metateoretisk refleksion og kognitionspsykologi</i>	254
<i>Et postmoderne spændingsfelt</i>	255
Metateoretisk refleksions fire dimensioner	256
<i>Dimensionerne</i>	257
<i>Vidensformer eller vidensdimensioner?</i>	260
<i>En model for metateoretisk refleksion</i>	262
At reflektere metateoretisk	264
1. <i>At udvikle kritisk viden</i>	264
2. <i>At analysere viden kritisk</i>	265
3. <i>At anvende viden kritisk</i>	266
En model af professionsudøverens refleksionsrum	269
Kapitel 12: Metateori og metodologi	271
Kvalitative undersøgelsesmetoder	271
Kvantitative undersøgelsesmetoder	274
Afslutning	277
Litteratur	290
Personregister	304
Emneregister	308

Forord

Bogen er skrevet til professionsuddannelserne blandt andet uddannelserne til lærer, pædagog, sygeplejerske, jordemoder, socialrådgiver, ergoterapeut, fysioterapeut, professionsbachelor i ernæring og sundhed og bioanalytiker. Da professionsbegrebet i de senere år har vundet indpas også i uddannelsessammenhænge, hvor man traditionelt ikke har forstået uddannelserne som specifikt professionsrettede, vil bogen formentlig også kunne finde anvendelse på andre videregående uddannelser.

Af uddannelsesbekendtgørelserne for professionsbacheloruddannelserne fremgår det, at videnskabsteori skal indgå i uddannelserne. Dette angives i nogle uddannelsesbekendtgørelser direkte i andre på en indirekte måde gennem formuleringen af et krav om, at filosofiske, metodiske og forskningsmæssige problemstillinger skal behandles i undervisningen. Bogen er skrevet med det sigte at gøre arbejdet med videnskabsteori til *en integreret del af uddannelserne*, således at videnskabsteori bliver *et nyt perspektiv* i uddannelserne, ikke blot et yderligere indhold. Idéen er, at bogen skal skabe forudsætninger og give muligheder for videnskabsteoretisk analyse og kritisk diskussion, der dækker hele det faglige og professionsrettede spektrum i uddannelserne. Det skal være muligt at arbejde målrettet og systematisk i alle uddannelsens sammenhænge med centrale begreber som iagttagelse, viden, videnskabsteori og metateoretisk refleksion.

Med bogen får læseren mulighed for at tilegne sig de videnskabsteoretiske og filosofiske kompetencer, der er nødvendige for at kunne gennemføre en reflekteret analyse og kritisk diskussion af viden. I arbejdet med at skabe dette grundlag in-

roduceres og behandles emner og problemstillinger fra videnskabsteori og filosofi og fra flere videnskaber, blandt andet psykologi, sociologi og sprogvidenskab.

Bogen har været undervejs i en længere årrække og har foreligget som manuskript i flere udgaver. Bogen er dog gennemskrevet på ny i den udgave, der her præsenteres. Tak til Alineas redaktør Mads Hermansen, der har læst og kommenteret udkast til bogen. Tak til forlagsredaktør Claus Sylvest for et godt samarbejde om bogens udgivelse. Tak til kolleger og studerende med hvem jeg har diskuteret mange af de problemstillinger bogen behandler. Jeg håber bogens brugere vil finde deres egne veje gennem bogens videnskabsteoretiske landskab.

Risskov, november 2005.

Carsten Rønn

Indledning

Videnskabsteori eller *metateori* er en systematisk filosofisk disciplin. Den behandler spørgsmål om viden og videnskab og ser på forbindelseslinjer til og sammenhænge med spørgsmål om mennesket, samfundet og virkeligheden.

Metateoretisk refleksion er en filosofisk forankret analyse og kritisk diskussion af teori, 'viden', professionel handlen, 'praksis' og systematiske iagttagelser, 'empiri'. Den indeholder desuden et 'selvrefleksivt' moment, hvor metateorien selv bliver genstand for analyse og kritisk diskussion.

Der optræder i disse år forskellige synspunkter på viden. I bogen bliver der argumenteret for de fordele, der er knyttet til at tale om viden 'i bestemt form' og altså ikke tage udgangspunkt i 'en vifte af viden' som for eksempel 'naturvidenskabelig viden', 'humanvidenskabelig viden', 'samfundsvidenskabelig viden' eller i forestillingen om forskellige vidensformer, der i de senere år er blevet populær, og hvor der for eksempel skelnes mellem 'professionel viden', 'personlig viden', 'praksisviden', 'tavs viden' og lignende.

Til trods for de iøjnefaldende forskelle, der er mellem vidensformerne, er der tale om en ensidig kategorisering, der truer med at fjerne opmærksomheden fra de nøjagtig lige så iøjnefaldende ligheder. Helt afgørende er det, at blikket sløres for, at al viden er en social konstruktion, og at dette overordnede synspunkt fordrer, at al viden *bliver konfronteret med fire metateoretiske dimensioner*.

Uagtet hvilken viden vi taler om, kan vi nemlig sige om den, at den har et udvalgt *aspekt*, og dermed ser noget tydeligere end noget andet. Vi kan sige, at viden har et *perspektiv*, der systema-

tisk bestemmer hvad, der træder frem og på hvilken måde. Vi kan også sige, at viden har en *pragmatisk dimension*, der åbner for et omfattende repertoire af instrumentelt mulige handlinger. Og endelig kan vi sige, at viden, ved at være så afgørende en faktor for vores handlinger personligt og i samfundslivet i det hyper komplekse videnssamfund, er forbundet med en *etisk dimension*, der forpligter os på et etisk valg blandt de myriader af instrumentelt mulige handlinger.

At drøfte den professionelles viden og hvordan den ikke uden videre kan omsættes sprogligt, således at en ny-begynder kunne eftergøre handlingerne med samme opmærksomhed på kontekstuelle faktoreres betydning for den professionelle handling, er et eksempel på en væsentlig drøftelse i den tradition, der fokuserer på *vidensformer* og personligt og situativt omsatte videnskompetencer, men denne drøftelse handler i langt højere grad om *vidensomsætning* i sociale og professionelle sammenhænge end om, hvordan viden dannes og begrundes socialt og om den kritiske vidensanalyse.

Bogen er en indføring i *almen videnskabsteori* i den forstand, at den taler alment om viden og videnskab. Det er naturligvis muligt at behandle videnskabsteori i forbindelse med enkelte videnskaber i form af en *specifik videnskabsteori* for det ene eller det andet fag. For professionsuddannelserne gælder det, at de alle indeholder mange fag og ofte endog fag, der kombinerer flere 'videnskabsfag' eller udgør særlige professionsspecifikke, praktiske fag. Det er én af begrundelserne for at påstå, at den 'almene' måde at fremstille videnskabsteorien på er velegnet til brug i professionsuddannelserne.

Ved bogens udarbejdelse er *iagttagelse, viden og videnskab* valgt som centrale omdrejningspunkter. Det sker fordi de berører væsentlige forhold i enhver professionsuddannelse og profession. At sikre, at de studerende opnår kompetence i metateoretisk refleksion i form af at kunne foretage filosofisk for-

ankrede analyser af iagttagelser, viden og professionel handling, er bogens centrale sigte.

Med hensyn til bogens terminologi bør det understreges, at udtrykket *videnskabsteori* hyppigst anvendes i sammenhænge, hvor der er tale om at karakterisere forskellige grundforståelser af det videnskabelige arbejde, for eksempel en logisk-empiristisk, en fænomenologisk eller lignende, hvorimod udtrykket *metateori* hyppigst anvendes om den bredest tænkelige filosofiske drøftelse af viden og videnskab. Når der bortses fra denne nuance i brugen af udtrykkene, er de helt og holdent ensbetydende.

Bogen indeholder fire dele med to eller flere kapitler.

Første del er en teoretisk undersøgelse af iagttagelse. Centrale teorier om iagttagelse bliver analyseret og kritisk diskuteret, og der bliver peget på, hvilke metodiske konsekvenser undersøgelsen af iagttagelse har for gennemførelsen af metateoretisk reflekterede empiriske undersøgelser.

Anden del er en filosofisk, videnskabsteoretisk og psykologisk undersøgelse af viden. Blandt andet bliver der her fremstillet en særlig pragmatisk konstruktivistisk teori om viden. Teorien er central for forståelsen af de processer, der indgår i udviklingen af ny viden.

Tredje del er en systematisk introduktion til videnskabsteori. Udover grundlæggende og systematisk at bestemme hvad videnskabsteori er for noget, omfatter denne del en fremstilling af de væsentligste videnskabsteoretiske retninger. Som afslutning på denne del præsenteres et bud på en sammenhængende forståelse af videnskabsteori inspireret fra flere af de behandlede videnskabsteoretiske retninger.

Fjerde del bestemmer metateoretisk refleksion på grundlag af den sammenhængende forståelse af videnskabsteori, som blev resultatet af bogens tredje del. Metateoretisk refleksion indgår i udvikling af viden, i analyse og kritisk diskussion af viden og i

analyse og kritisk diskussion af professionel handlen og af iagttagelse. Denne del omfatter blandt andet også en kort præsentation af undersøgelsesmetoder ved gennemførelsen af empiriske undersøgelser.

Bagerst er bogen forsynet med en række hjælpemidler nemlig en samlet litteraturfortegnelse, et personregister og et emneregister.

FØRSTE
DEL

HVAD ER IAGTTAGELSE?

Bogens første del er en undersøgelse af iagttagelse. Sigtet er at vise, at iagttagelse er en proces, der involverer såvel noget ydre, det iagttagne, som noget indre, den iagttagende persons forforståelse i form af viden om og interesser i det iagttagne. I psykologi anvendes udtrykket perception om iagttagelse og man benytter betegnelsen perceptionspsykologi om det område af psykologien, der beskæftiger sig med emnet.

Denne forståelse af iagttagelse udvikles blandt andet i *kapitel 1* gennem fremstillingen af tre tidlige psykologiske traditioners forståelse af iagttagelse. Nemlig den klassiske eksperimentalspsykologi, den gestaltpsykologiske og Jerome S. Bruners new look-psykologi. De tre traditioner repræsenterer henholdsvis en elementopfattelse af perception, en strukturopfattelse og endelig en opfattelse, der medtænker personens motiver og personlighed som en del af grundlaget for perception.

I *kapitel 2* behandles iagttagelse i kognitionspsykologien. Her beskrives samlingen af de mange områder inden for psykologien, der alle vedrører viden, til et samlet kognitionsområde – perception, hukommelse, tænkning, sprog, problemløsning med videre – og etableringen af det særlige forskningsparadigme, der kaldes kognitivism eller *information processing*. Det påpeges, at det kognitivistiske forskningsparadigme udvides fra det kognitionspsykologiske område til andre områder af psykologien, nemlig blandt andet personlighedspsykologi og klinisk psykologi. I kognitivismen understreges det, at resultatet af iagttagelse afhænger af såvel den iagttagende person som af det iagttagne. Det vil sige, at såvel personen som omgivelserne indgår som led i etableringen af en forståelse af det iagttagne.

I fremstillingen af den nyeste udvikling inden for kognitionspsykologien behandles forskellige tilgange til området. Det understreges, at det grundlæggende forskningsparadigme i form af kognitivism er bibeholdt. Herudover understreges fortsat

den konstruktivistiske, indirekte, top-down-forståelse af perception, der er fremstillet i bogen. Desuden præsenteres kort overvejelser fra hukommelsens psykologi og overvejelser knyttet til forskellige grundopfattelser i forståelsen af kognitiv udvikling inden for udviklingspsykologien.

Fremstillingen af perceptionspsykologi bliver i *kapitel 3* kombineret med overvejelser over forskellige opfattelser af mennesket i iagttagelsen og forskellige former for konstruktivism. Der peges på forskellige begrundelser for en konstruktivistisk forståelse, og der skelnes mellem seks forskellige traditioner inden for konstruktivism. Nemlig kognitivistisk eller logisk konstruktivism, kosmologisk konstruktivism, radikal konstruktivism, postmoderne konstruktionisme, senmoderne konstruktionisme og systemteoretisk eller operativ konstruktivism. Ligeledes overvejes forholdet mellem forståelsen af mennesket og forskellige teorier om konstruktivism og overvejelser over postmoderne og senmoderne tænkning. Den kognitivistiske forståelse bliver sammenholdt med konstruktivism og det eftervises, at kognitivism repræsenterer en særlig *pragmatisk form for konstruktivism*. Det vil sige det synspunkt, at det er praktisk og hensigtsmæssigt at forstå menneskets iagttagelse og forståelse som aktivt konstrueret.

Når det pragmatiske understreges, ligger der heri, at der er tale om en forståelse, der ikke udelukker, at vi ofte 'ser det samme' eller at vi gennem en afklarende dialog kan komme tæt på 'at se det samme'. Der ligger altså ikke nogen påstand om, at det ikke skulle være muligt at nå til en grundlæggende fælles forståelse af dette eller hint, men blot en understregning af, at det kan være en hensigtsmæssig indfaldsvinkel til forståelse af den anden persons perspektiv i særlig grad at fokusere på, at den anden persons forståelse på en række punkter kan adskille sig fra min.

Til sidst peges der på nogle konsekvenser af den gennemførte undersøgelse for iagttagelse i en empirisk undersøgelse. Der

peges her blandt andet på, at iagttagelse altid omfatter en indre pol i form af iagttagereens andel af iagttagelsen. Der peges ligeledes på, at ved empiriske undersøgelser skal iagttagelse altid ses relationelt og kontekstuel. Det vil sige, at iagttagelse altid må medtænke den iagttagende persons interesser og forudsætninger 'iagttagereens forforståelse' og ligeledes tænke iagttagelse relationelt og kontekstuel medbetinget.

Kapitel 1

Iagttagelse i tre tidlige psykologiske traditioner

Tre tidlige psykologiske traditioner er i særlig grad belysende for den udvikling i forståelsen af iagttagelse, der er foregået inden for psykologien. Det drejer sig om den *klassiske eksperimentelpsykologi*, *gestaltpsykologien* og *new look-psykologien*.

Den *klassiske eksperimentelpsykologi* er den første tradition overhovedet inden for psykologien. Den ligger tidsmæssigt i umiddelbar sammenhæng med psykologiens grundlæggelse som en selvstændig eksperimentel videnskab i begyndelsen af 1880'erne i Tyskland. Den klassiske eksperimentelpsykologi har den grundantagelse, at perception opbygges af de 'dele' eller 'elementer', hver enkelt sans bidrager med til den samlede forestilling om eller 'repræsentation' af et perciperet emne.

Den anden tradition er *den gestaltpsykologiske*, der udvikles i perioden fra 1910 og som ved sin understregning af iagttagelsens helhedskarakter repræsenterer et brud med den klassiske forståelse af perception som opbygget af sanselementer.

Den tredje tradition er *new look-psykologien*, der er fra slutningen af 1940'erne og som den første af traditionerne knytter individets personlighed og motiver til iagttagelsen. Dette aspekt ved iagttagelsen kan dog siges at være foregrebet i psykoanalysen hos *Sigmund Freud* (1856-1939). Sigmund Freud tematiserer blandt andet hvordan ubevidste motiver kan betyde en forvanskning af iagttagelsen, således at det iagttagne systematisk bliver opfattet i bedre samklang med personens bevidste forståelse af sig selv.